

מגילת אסתר באספקלריה הינוכית

גבריאל ח' כהן

מ ב ו א

מגילת אסתר היא הספר הידוע ביותר בכל בית ישראל מכל ספרי הנ"ך. קוראים את המגילה פעמיים בבית הכנסת ברוב עם – קריאה דרמטית למדי – ועוסקים בה בדרכים שונות (כולל "פורים תוירה") בכל אירועי פורים המשפחתיים והקהילתיים. הדמויות המרכזיות במגילת אסתר משמשות דגם לילדי ישראל באשר הם, הן עומדות במרכזם של דיונים רעיוניים וחינוכיים והן מפארות את מסיבות הפורים בתחפושותיהן. אולם במגילה מצויות בעיות חינוכיות ואף מוסריות כבדות משקל שעליהן יש לתת את הדעת. בולטות בהן שלוש בעיות מרכזיות. בראש ובראשונה נישואי התערובת של אסתר, אך גם סירוב מרדכי להשתחוות להמן, סירוב שסיכן את עם ישראל כולו (אף שבימי המקרא השתחוו היהודים לשליטים זרים!) וכן הסיום האגרסיבי של הסיפור, כשאסתר מבקשת לאחר הניצחון הגדול ב"ג אדר עוד יום מלחמה בשושן ותליית בני המן (שכבר נהרגו) ברבים. במאמר זה ננסה להאיר את הנושאים האלה מצדדים שונים. הנחת היסוד המרכזית במאמר זה היא שמחבר המגילה היה מודע לבעיות שציינו והוא מתייחס אליהן בכתובים עצמם – במישרין ובעקיפין – וכל מה שעלינו לעשות הוא לקרוא ברגישות ובעיון את פשט הכתובים ולהבין את עומק פשוטו של מקרא המתמודד עם השאלות החינוכיות העולות מן המגילה. לפיכך יהיה השימוש בפירושי מפרשים וחוקרים במאמר זה מוגבל יחסית, והוא יתייחס בעיקר לפירושים החושפים את משמעותם של פשטי הכתובים.

נישואי התערובת של אסתר

נישואי תערובת הם לא רק בעיה הלכתית-דתית אלא בעיה יהודית קיומית ממדרגה ראשונה. הרתיעה מפני התקשרות-נישואין עם בני דת אחרת הנה – עד היום – עמוקה מאוד ברוב המסגרות של החברה היהודית. עם זאת אסתר המלכה, אחת הגיבורות הראשיות של המסורת היהודית אשר על שמה נקרא אחד מעשרים וארבעה ספרי הקודש, הייתה אשתו של אחשורוש, מלך פרס ומדי. יש לתמוה על כך שהנושא של נישואי אסתר עם גוי לא זכה להדים רחבים יותר בפרשנות היהודית לדורותיה.

בין המפרשים שבכל זאת מתייחסים לעניין נישואי התערובת יש שלוש גישות: א. אלה

הממעטים בחשיבות הנושא; ב. אלה שמביאים הסברים מחוץ לטקסט; ג. אלה שבדקים – כמונו – את הכתובים במגילה ומנסים לגלות באיזו דרך הספר עצמו מתייחס לנושא הנידון. בקבוצה הראשונה שוללים במידה רבה את הבעייתיות בנישואי תערובת בזמן ההוא:

המחבר אינו רואה שום דבר רע במה שאסתר נישאת לנכרי – הוא אינו חושש לאיסור של "לא תתחתן בהם" ... בעניין זה הייתה השקפתם כהשקפתם של בני ארץ יהודה (עזרא ט, י, נחמה ט-י) ומצרים.¹

המגילה אינה מגלה מבוכה נוכח נישואי אסתר לגוי.² בקבוצה השנייה מניחים הנחות חוץ-טקסטואליות. כך כותבים מפרשים רבים שמרדכי ראה ברוח הקודש שאסתר תציל בתוקף תפקידה כמלכה את עם ישראל מצרה גדולה, ועל כן השלים עם נישואיה למלך ואולי אף קידם אותם. זה הסבר במישור אחר שאין אפשרות "להתווכח" אתו: "ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים לדעת את שלום אסתר ומה יעשה בה" (ב, יא) – אמר: אפשר לצדקת זו שתנשא לערל – אלא שעתידי דבר גדול שיארע על ישראל ועתידין להנצל על ידיה (אסתר רבה ו, 1).³

לקבוצה הזו יש לשייך גם גישות קבליות, כמו זו שבאה לידי ביטוי בזהר, שם נאמר שה' שלח לחצר המלך דמות של נקבה מחופשת לאסתר למלא את מקומה בקשרים עם המלך, ושאסתר מעולם לא קיימה יחסי אישות עם המלך (זהר ג, רעו, לא). גם הסבר זה הוא לגמרי מחוץ לכתובים של המגילה, ואין להתייחס אליו מבחינת פשוטו של מקרא. אנחנו, כחלק מהקבוצה השלישית, ננסה לפענח את כוונותיו (או כוונותיה) של מחבר(ת) המגילה בהסברת הנושא של נישואי תערובת בין המלך אחשורוש ואסתר בת אביחיל, ולמצוא בכתובים עצמם התייחסות לנושא.

כדי להבין את מורכבות הנושא של נישואי אסתר עם המלך אחשורוש הבאנו להלן כמה נקודות מפתח מהמגילה המתארות את הרקע להשתלשלות העלילה במגילה. נקודות אלה מצביעות מצד אחד על מעמדן הנחות של הנשים בממלכת פרס ומדי והצורך להיענות לדרישות המושל, ומצד שני על ההסתהיגות התמדיית של מרדכי ואסתר מלהשלים עם הצו המלכותי בגלל אמונתם הדתית. בדברינו אנו מסתמכים על הכתובים עצמם.

א. ראשית עלינו להביא בחשבון את האווירה הכללית לקראת בחירתה של מלכה חדשה. עבדי המלך הציעו לקיים "מכרז" לבחירת המלכה, בזו הלשון:

1 א' כהנא, חמש מגילות, תל אביב תר"ץ, עמ' רלז.
 2 י' זקוביץ וא' שנאן, "תפילת אסתר בתרגום השבעים למגילה", גם כך לא כתוב בתנ"ך, תל אביב 2009.
 3 בניגוד חריף לאפשרות זו, חלק מן החוקרים מדגיש שמרדכי מוכן לנישואי התערובת לתועלתו האישית! "Mordechai sacrifices his cousin to advance his interests" (L.B. Patton, *The International Critical Commentary on the Holy Scriptures of the Old and New Testaments: Esther*, Edinburgh 1964, p. 96) (מרדכי מקריב את בת דודו לקידום האינטרסים האישיים שלו).

ויפקד המלך פקידים בכל-
 מדינות מלכותו ויקבצו את-
 כל נערה-בתולה טובת מראה...
 וייטב הדבר בעיני המלך ויעש כן (אסתר ב, ג-ד).

אין ספק שמחבר המגילה רומז כאן לאיסוף התבואה למצרים בימי יוסף המשביר:

ויפקד פקדים על-הארץ...
 ויקבצו את-כל אכל השנים
 הטבות...
 וייטב הדבר בעיני פרעה... (בראשית מא, לד-לז).

מתוך ההקבלה בין הפסוקים ברור מה הדרישות מהמועמדות: לספק צורך גשמי וייצוגי של המלך. אף תכונה רוחנית או מידה של אופי אינה נזכרת במכרז זה. נקודה זו זוכה להדגשה חוזרת לאחר הבאתן של הבתולות לחצר המלך. לקראת בואן אל המלך על הבנות לבלות שנה שלמה במכון ליופי:
 כי כן ימלאו ימי מרוקיהן... (אסתר ב, יב).

עצם הפירוט של הטיפולים ("...ששה חדשים בשמן המר וששה חדשים בבשמים ובתמרוקי הנשים" [שם]) והבלטת השהות הממושכת במכון ליופי מעידים שמחבר המגילה רוצה לשתף אותנו בדרך שבה מתייחסים לבחירת המלכה. יתרה מזו: גם הפסוק הנזכר הועתק מספר בראשית, שם הוא מתאר את החניטה של יעקב:

כי כן ימלאו ימי החנטים... (בראשית נ, ג).

אכן, ההתייחסות לבנות המועמדות לכתר היא חיצונית גרדא. כשם שלגוף של יעקב העובר חניטה אין עוד נשמה – כך יש גם התעלמות מוחלטת מהנשמה של המועמדות לכתר.⁴ מהעיון במגילה נוצר הרושם שתפקיד המלכה אינו רק מיני אלא בעיקר ייצוגי. את ושתי ביקש המלך להציג לפני העם בגלל יופייה – וגם הקשר היום יומי עם אסתר הוא חלש, והרי לא נקראה אל המלך 30 יום.⁵ בכל אופן, הנישואים עם המלך אינם מפגש תרבותי-דתי!

ב. בקשר לבחירת המלכה החדשה יש גם להביא בחשבון את מעמד האישה בממלכת פרס ומדי, כפי שתואר במגילה. הדוגמה הבולטת לכך היא ההתייחסות לוושתי המלכה, ונראה שהמלך מנסה לחזק את מעמדו בעם ובפקידות הגבוהה בשנה השלישית למלכו – אחר שדעכו מלחמות הירושה ומעמדו התייצב. המלך מראה להם את אוצרותיו הרבים ("בהראתו את עשר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו", א, ד) ומבלה יותר מחצי שנה במסיבות יין ("שמונים ומאת

4. ההקבלות בין סיפורי יוסף לבין מגילת אסתר נדונו במחקרים רבים. התייחסתי לנושא ומקורותיו בספרי עיונים בחמש מגילות ("אסתר המלכה בעקבות יוסף הצדיק"), ירושלים תשס"ו, עמ' 311–316.

5. לקשרי האישיות בין אחשוורוש לאסתר התייחס לאחרונה י' ליבס, "רוח הקודש מתעוררת בבשר ודם", מקור ראשון – מוסף לפורים, י"ד אדר תשע"א, עמ' 8–10.

יום", "משתה שבעת ימים", א, ד-ה). לקראת סוף החוגיות דרש המלך, כשכבר היה מן הסתם שיכור למדי ("כטוב לב המלך ביין", א, י), להביא את ושתי המלכה "להראות העמים והשרים את יפיה" (א, יא). ושתי מסרבת לשמש חפץ של נוי לשעשועי החוגים.

המדריך מנסה להחיות את האווירה ששררה אז בחצר המלך ומדייק בכתוב האומר שהמלך כאילו דרש שתבוא ב"כתר מלכות" בלבד...⁶

השרים – אתם המלך מתיעץ על תגובה ראויה לסירוב ושתי – חוששים להתעצמות הנשים ודורשים פסק דין חמור כדי שכל הנשים בממלכה תקבלנה את העובדה "להיות כל איש שרר בביתו" (א, כב). ושתי מגורשת מן המלוכה, וכך כל מלכה עתידה תדע את מקומה.

ג. ומה בדבר יהדותה של אסתר ונאמנותה למסורת אבות ואמהות?! עוד לפני בחירת אסתר כמלכה הכתוב מבליט את שורשיה הייחודיים של אסתר במסגרת עם ישראל:

איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני. אשר הגלה מירושלים עם הגלה אשר הגלתה עם יכניה מלך יהודה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל (ב, ה-1).

מדובר על קרבה לאיש יהודי, בעל ייחוס מלכותי ברור, והרי קיש איש ימיני היה אביו של שאול המלך. יתרה מזו, המשפחה של אסתר יצאה לגלות עם הקבוצה הראשונה של אנשי מלוכה ובעלי אצולה (מלכים ב, כד, יד-טו). אסתר היא, אפוא, ממשפחה בעלת מעמד מרכזי בשרשרת הדורות.⁸

כמו כן יש לציין שהיהודים שמרו על יהדותם בנאמנות, דבר שבא לידי ביטוי ברור במגילה בדרכים שונות: מרדכי לא משתחוה "אשר הוא יהודי" (ג, ד), המן רוצה להשמיד "את כל היהודים" (ג, 1), והוא מדייק לפני המלך: "ישנו עם אחד... ודתיהם שנות מכל עם ואת דתי המלך אינם עשים..." (ג, ח). היהודים מאמינים בהשגחה (ד, יד) והם מתכנסים לזעקה ולצום לאחר היוודע הגזרה (ד, טז; ט, לא). התרגומים למגילת אסתר (מה- LXX ועד לתרגום השני) מפרטים עוד הרבה יותר מנוסח המסורה את הזיקה העמוקה של היהודים בממלכת פרס ומדי למסורת עמם ולאמונת אבותיהם.⁹

ומה בקשר לכל המדרשים המתייחסים לרוח ההתבוללות שחדרה ליהדות פרס ומדי?! נראה

6 אסתר רבה ג, יג, והשווה בספרי (לעיל, הערה 4), "מעמד האישה במגילת אסתר", עמ' 325-330.

7 חוקרים רבים שאינם בני ברית מדיישים את הניתוק המוחלט, כביכול, של המגילה מכל אוירה דתית: "God and Judaism have no place in this book, the only one where God is not even mentioned. It is clear that the book is deliberately nonreligious, for the author scrupulously avoids all references to Jewish piety even when the context seems to demand them". O. Eissfeldt, *The Old Testament – An Introduction*, New York 1941, p. 743 (לאלוקים וליהדות אין מקום בספר זה – הספר היחיד בתנ"ך שבו לא נזכר ה'. הדברים ברורים: ספר זה בכונה אינו דתי הואיל והמחבר משמיט במכוון כל רמז לדתיות יהודית אף אם הטקסט דורש זאת).

8 בדברי חז"ל מובעת דעה שאמו של מרדכי היהודי, איש ימיני, הייתה משבט יהודה (בבלי, מגילה יב ע"ב).

9 ראה למשל: E. Bickermann, *Four Strange Books of the Bible*, New York 1967, pp. 218-234; וכן: י' תבורי, "השפעת תרגום השבעים למגילת אסתר על הספרות הרבנית", סדרא, כד-כה (תש"ע) 234-218; וכן: י' תבורי, "השפעת תרגום השבעים למגילת אסתר על הספרות הרבנית", סדרא, כד-כה (תש"ע) 485-502.

שמדרשים אלה המתארים את ההתבוללות של היהודים בממלכת אחשורוש נכתבו מתוך צרכים הינוכיים לתקופתם, ולא כחלק מפרשנות המגילה כפשוטה.¹⁰ אין ספק לפי הכתוב במגילה שהיהודים בממלכת פרס ומדי, ובתוכם בוודאי מרדכי ואסתר, שמרו על מסורת הקדמונים ונמנעו – עד כמה שאפשר – מלהתחבר אל הגויים משפחתית וקהילתית.

בהקשר זה יש השואלים למה אסתר – אם הייתה נאמנה לאמונת אבותיה – לא העדיפה למות על קידוש השם מלהשתלב בחיי החצר כאשת המלך. הגמרא מקדישה לסוגיה זו דיון מיוחד, ולאחר שקלא וטריא תלמודי קלסי מגיעה למסקנה שבמקרה כזה אין להתנגד בכוח עד כדי סכנת נפשות (תלמוד בבלי, כתובות ג ע"ב, סנהדרין עד ע"ב).¹¹

ד. בעניין ההתייצבות לקראת בחירת מלכה חדשה לא נשאלו המועמדות אם הן רוצות להשתתף בתחרות. מגילת אסתר מדגישה שוב ושוב שהבתולות הראויות היו חייבות בהתאם לחוק להיכלל במעגל המועמדות:

ויהי בהשמע דבר המלך ודתו ובהקבץ נערות רבות אל שושן הבירה אל יד הגי ותלקח אסתר אל בית המלך אל יד הגי שמר הנשים (ב, ח-ט).

ההשתתפות בתחרות היא חובה (דת=חוק), הבחורות אינן מגיעות מרצונן אלא נאספות ומקובצות, ועל אסתר נאמר במיוחד "ותלקח" – בכפייה (כמו אצל שרה: "...ותקח האשה בית פרעה", בראשית יב, טו).

ה. גם בשלב הבא, לאחר שנה של טיפולים במכון ליופי, מודגש שוב שאסתר אינה משתתפת מרצונה בכל התהליך של בחירת המלכה. אדרבה, היא מודעת לייחוסה ולהשתייכותה לעם ישראל, ולפני המעבר המשפיל מבית הנשים לבית הפילגשים המגילה מתארת את המצב העגום שאליו נקלעה הקרובה לבית שאול:

ובהגיע תר אסתר בת אביחיל דד מרדכי אשר לקח לו לבת לבוא אל המלך – לא בקשה דבר כי אם את אשר יאמר הגי סריס המלך שמר הנשים... (ב, טו) ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש... (ב, טז).

דווקא עכשיו הכתוב מזכיר לראשונה את בית אביה של אסתר, ומבליט בכך את הטרעיות שבמעמד. כמו כן מודגש שאסתר לא ביקשה דבר כדי לשפר את הופעתה, אף שזאת הייתה זכות המועמדות ("...את כל אשר תאמר ינתן לה לבוא עמה מבית הנשים עד בית המלך", ב, יג), ושוב

10 הדבר היחיד המצביע בכתוב על נטייה מסוימת להתבוללות הוא השמות. לגיבורה הראשית יש שני שמות, אסתר (שם פרסי) והדסה, ואילו לגיבור המרכזי יש שם פרסי: מרדכי, שעה שלאביו היה עוד שם עברי קלסי – יאיר.

11 שם קובעים הז"ל ש"אסתר קרקע עולם" ואינה חייבת למסור את נפשה על קשרי אישות עם גוי, שהרי הייתה אנוסה ולא פעילה בעברה. בין פרשני התלמוד יש לציין במיוחד את דברי הריטב"א (כתובות ג ע"ב) המנסה להסביר את הגמרא בדרך מיוחדת. הועיל ואנו מנסים להבין את הנושא מתוך הכתובים עצמם לא נאריך בדברי הגמרא המנותקים מהכתוב.

מודגש שאסתר הובאה בכפייה למלך ("ותלקח").
ו. כל אותה עת מרדכי מודאג בקשר לאסתר ואינו רגוע:

ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים לדעת את שלום אסתר ומה יעשה בה (ב, יא).

יש מפרשים המדגישים שפסוק זה בא ללמדנו שבכל התקופה הזו מרדכי מחפש דרך להוציא את אסתר מן הארמון.¹²

ז. ברם אין ספק שסוד הפרק המתאר את התייצבות אסתר בין המועמדות לכתר המלוכה הוא העובדה:

לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה כי מרדכי צָנָה עליה אשר לא תגיד (ב, י).

התמיהה לגבי הוראת מרדכי מתחזקת לקראת סוף הפרק, כשהכתוב מדגיש שגם לאחר נישואיה עם אחשוורוש אסתר נשארת נאמנה להוראת בן דודה, מרדכי היהודי:

ובהקבץ בתולות שנית ומרדכי ישב בשער המלך. אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה, כאשר צָנָה עליה מרדכי, ואת מאמר מרדכי אסתר עשה כאשר היתה באמנה אִתּוֹ (ב, יט-כ).

הסברים רבים ניתנו להוראת מרדכי שאסתר תסתיר את זהותה. נציין אחדים מהם:

- פרסום הקשר של המלכה עם היהודים עלול להזיק להם אם אסתר תסתבך עם המלך כמו ושתי (התרגום).¹³

- פרסום הידיעה על נישואי אסתר היהודייה עם המלך הגוי עלול להרבות נישואי תערובת בעם ישראל (ר' אלעזר מגרמיוזא).¹⁴

- הסתרת זהותה תאפשר לאסתר – כמו אחר כך לאנוסים – לקיים בסתר את מצוות התורה, כמו כשרות ושבת (ראב"ע).¹⁵

עבור הפרשנים המניחים שמרדכי ראה ברוח הקודש שאסתר תציל בזכות מעמדה המלכותי את היהודים – הוראת מרדכי ברורה.

חלק ניכר מן המפרשים המודרניים שאינם בני ברית מתקשים למצוא הסבר מתאים להסתרת זהותה של אסתר, והם רואים בדרישת מרדכי אמצעי ספרותי המאפשר למספר לתאר את אסתר במשתה המלך, בשעת השיא של הדרמה בספר, כשהיא מגלה סוף סוף באופן מפתיע את זהותה

12 פרושי התורה לר' יהודה החסיד, י"ש לנגה (עורך), ירושלים תשל"ה, עמ' 133.

13 וכך כותב התרגום לאסתר ב, י: "ולמה לא חויאת אסתר עמה דתולדותה? דילמה רגיו עלה מלכא וקטל לה ומשיצוי עמא די היא מנייה" (ולמה לא הגידה אסתר את עמה ומולדתה? אולי יכעס עליה המלך ויהרוג אותה ויכרית עמה אשר היא ממנו).

14 ר' אלעזר מגרמיוזא, שערי בינה: פירוש מגילת אסתר, אסתר ב, י, ירושלים 1984.
בעניין זה השווה: B.D. Walfish, *Esther in Medieval Garb*, Toronto 1983, במיוחד פרק ו: "Jewish Gentile Relations".

15 זה הפירוש המועדף על ראב"ע.

האמיתית.¹⁶

לנו נראה מתוך ההקשר הכולל של הספר, ומתוך עיון בכתובים, שיש להבין שמרדכי נמנע מלפרסם את ייחוסה של אסתר כבת לבית המלך שאול כדי לא לחזק את מעמדה – וזאת כדי שלא תיבחר.

הדבר נאמר בצורה ברורה ביותר על ידי המלבי"ם (ב, ז):

ולא רצתה להגיד עמה ומולדתה וזה היה בעצת מרדכי כי חשב שע"כ יגרשנה המלך מביתו כי לא יקח אסופי מן השוק לו לאשה.

ובלשון אחרת נמצא כיוון זה כבר אצל רש"י:

כדי שיאמרו שהיא ממשפחה בזויה וישלחוה – שאם ידעו שהיא ממשפחת שאול המלך היו מחזיקים בה (ב, ז).

בכיוון דומה מתייחס גם הפירוש המיוחס לרמב"ם לנושא הנידון:

דרך המלכים להתהדר בבנות המלכים ומבקשים להראות עצמם בפני אדם בהדר.¹⁷

בדרך פרשנית זו מגמת המגילה היא ברורה: אסתר נלקחה באונס לחצר המלך ומרדכי מנסה להצילה משם. מכאן שיש להבין את הוראת מרדכי לאסתר לא לגלות את זהותה בכיוון זה: אם ידעו בחצר המלך שאסתר היא מצאצאיו של מלך אקזוטי גדול, והרי היא נינה של קיש איש ימיני, אביו של שאול המלך, זה יחזק ללא ספק את מעמדה ומועמדותה. לעומת זאת כאסופית סיכויה להשתחרר מחצר המלך גדולים יותר.

גם לאחר היבחרה כמלכה מרדכי ממשיך לעמוד על כך שאסתר תסתיר את זהותה. אף כשהמלך מקבץ בתולות שנית – ולפי התרגום השני למגילת אסתר (ב, ט) הוא עושה כן כדי שאסתר תקנא בנשים האחרות ותגלה את עמה ומולדתה – דרישת מרדכי בעינה עומדת, ואסתר נשארת נאמנה להוראת מרדכי ואינה מגלה את זהותה.

מבצע ההסתרה הצליח, ואפילו המן הופתע כשגילה שהמלכה שייכת ל"עם מרדכי" שאותו ביקש להשמיד.

ה. עד כמה שנישואי התערובת העיקו על מרדכי ניתן לראות מתגובתו הספונטנית לגזרת המן שעה שהוא מבקש מאסתר לנצל את מעמדה כדי לנסות ולהציל את העם היהודי מגזרת ההשמדה של האגגי:

16 "Der Erzähler braucht fuer den Aufbau seiner ganzen Geschichte das Verschweigen der Zugehoerigkeit zum juedischen Volk", W. Dommershausen, *Die Estherrolle*, Stuttgart 1968, p. 46 (המספר צריך למבנה של הסיפור כולו את הסתרת השייכות לעם היהודי). כך גם אדל ברלין, "It stretches credibility to imagine that Ester could keep her ethnic identity a secret, but it is vital to the plot", A. Berlin, *The JPS Bible Commentary – Esther*, Philadelphia 2001, p. 27 (קשה מאוד לתאר לעצמנו שאסתר יכלה להסתיר את זהותה הלאומית, אך העניין הוא חשוב לעלילת הסיפור).

17 פירוש מגילת אסתר להרמב"ם, "י ריבלין (מתרגם), ירושלים תשי"ב, עמ' כח.

...ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות (ד, יד).

פתאום נראית יד ההשגחה הנסתרית מאחורי בחירת אסתר היהודייה כאישה למלך הגוי.¹⁸

* * *

ואכן – לפי מה שמובלט בלשון המגילה – אסתר נשארת נאמנה לעמה ולמולדתה גם כשהיא מקבלת על עצמה לבוא אל המלך בלי רשות תוך סיכון אישי גדול: "וכאשר אבדתי אבדתי" (ד, טז). לאחר שהייתה פסיבית לגמרי בחלקה הראשון של המגילה אסתר פעילה מאוד בחלקה השני והיא מתכננת ומבצעת בחכמה ובנחישות את התהליכים המורכבים לישועת ישראל. בניגוד לתפיסה האנטרופוצנטרית שהייתה קיימת בממלכת פרס ומדי, בבחינת "לעשות כרצון איש ואיש" (א, ח), הרי שאסתר נאמנה לתפיסה היהודית של מסירות נפש למען עם ישראל, והיא קובעת מפורשות:

כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי
ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי (ח, ו).

נראה שמעבר להסברים הכלליים והאמוניים שעליהם הצבענו במאמרנו, מחבר המגילה חוזר ומדגיש שוב ושוב – גם בלשון וגם בסגנון – שהנישואין של אסתר עם אחשורוש נכפו עליה. עוד הוא מבקש להדגיש שבכל שלבי הסיפור הוענקה הנאמנות של אסתר במלואה רק לעם ישראל. בדרך ייחודית הייתה אסתר השליחה להצלת ישראל מידי צר ואויב, המן מזרע עמלק. כך נכנסה אסתר לתודעה היהודית כדגם לבת ישראל הפועלת במסירות נפש עילאית למען עמה ולמען מולדתה.

הסירוב של מרדכי להשתחוות להמן

בעיה פרשנית-חינוכית אחרת במגילת אסתר היא סירובו של מרדכי להשתחוות להמן. המלך אחשורוש גידל את המן האגגי, שם את כיסאו מעל כל השרים וציווה על כל עבדיו לכרוע ולהשתחוות לפניו (אסתר ג, א-ב). מרדכי מסרב לעשות כן ומסכן בכך לא רק את עצמו, אלא גם את עם ישראל כולו.

העניין תמוה. וכי לא השתחוו אבותינו לפני בעלי שררה? אברהם לפני בני חת (בראשית כג, ו), יעקב לפני עשו (שם לג, ג) ואחי יוסף לפני השליט במצרים (שם מב, ו; מג, כו), וכך גם בימי הנביאים השתחוו לפני דוד המלך (שמואל ב, יד, כב, יח; כו, ח)! אף אסתר עצמה נופלת לפני רגלי המלך אחשורוש (ח, ג).¹⁹

18 בפרשנות היהודית המסורתית למגילת אסתר שהתפרסמה בשנים האחרונות יש רגישות מפותחת יותר לנושא נישואי התערובת של אחשורוש עם אסתר, וניכרת לפעמים בדברי המפרשים מבוכה מסוימת. "תכניות לקידומה של אסתר בארמון אחשורוש פסולות עקרונית מבחינה הלכתית-מוסרית, אלא אם כן נעשו כהוראת שעה ברוח הקודש והנבואה", י' אריאל, מור והדס – עיונים בדניאל ואסתר, חיספין תש"ס, עמ' 294.

19 בין המפרשים החדשים מתייחס לנושא זה מצדדים שונים שבחלקם לא הוזכרו כאן: J. Grossman, *The Outer Narrative and the Hidden Reading*, Indiana 2011, pp. 85–90.

מתוך עיון בכתוב נראה בבירור שמחבר המגילה היה מודע לבעיה זו. להלן נסכם את דעות המפרשים השונים לבעיה זו ונסה – תוך קריאה צמודה ו"קשובה" של הטקסט – להבין איך התייחס בעל המגילה עצמו לסירובו של מרדכי לתת את הכבוד להמן כפי שנדרש בפקודת המלך. חלק מהמפרשים מביע ביקורת על התנהגותו של מרדכי. כבר המדרש מתייחס בתמיהה להתנהגות מרדכי:

אמר לו: מה ראית להפיל אותנו בחרב שאתה מבטל קילוסו (פנים אחרות, נוסח ב).

וכך כותב, למשל, ר' יוסף קרא (לאסתר י, ג):

"כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשוורוש וגדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו", לימדך שמקצת אחיו שלא היה רצוי להם שהיו מלינים אחריו לומר ראו מה עשה לנו מרדכי שנתגרה בהמן ועל ידו נמכרנו להשמיד ולהרוג ולאבד לולי ד' שהיה לנו שלב מלכים בידו והטה לב המלך לצוות "אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם".²⁰

ר"י קרא הולך בעקבות המדרש (בבלי מגילה טז ע"ב) הרואה בלשון "ורצוי לרוב אחיו" הבעת ביקורת על מרדכי מצד חלק מהציבור. לפי פירושו של ר' יוסף קרא הביקורת קשורה לסירובו של מרדכי להשתחוות, דבר שהביא לגזרת ההשמדה שממנה ניצלו בני ישראל רק בזכות סיעתא דשמיא גדולה.

חלק ניכר מהמפרשים – בעיקר חוקרים שאינם בני ברית המסתייגים מהמגילה ה"לאומית" במידה רבה – קובעים שאין טעם של ממש לדבר, ומדובר באמצעי ספרותי המסביר את עוינות המן ורצונו לנקום במרדכי:

Mordecai's refusal to bow down to Haman is quite inexplicable. It is not necessary to seek for historical reasons. The literary reason is clear enough. Mordecai must do something to provoke Haman in order that he may seek to destroy the Jews; and this refusal to bow down, unreasonable as it is, serves the purpose.²¹

(את הסירוב של מרדכי להשתחוות להמן קשה להסביר. אין צורך לחפש סיבות היסטוריות. הטעם הספרותי דיו. מרדכי חייב להתגרות בהמן כדי שישאף להשמיד את היהודים. הסירוב להשתחוות – אף שאינו מובן – ממלא תפקיד זה).

אין לפירוש ספרותי זה בסיס בכתובים. אדרבה, הכתובים מדגישים שלא הייתה בסירוב מרדכי התגרות מכוונת. מרדכי מצניע את סירובו, וללא הלשנה של עבדי המלך לא היה המן שם לב לכל העניין (ג, ד)!

בין המפרשים שבכל זאת נותנים דעתם לנושא הנידון ניתן להבחין בגישות שונות. גישה אישית – יש מתח סמוי בין מרדכי והמן בגלל קשרים שהיו ביניהם בעבר, וזאת הסיבה

20 דעתו של הר"י קרא היא דעת מיעוט בין המפרשים – רובם משבחים את התנהגותו של מרדכי באופן ברור (השווה למשל שמו"ר טו, טז).

21 L.B. Patton, *ICC, Esther*, pp. 196–197 (לעיל, הערה 3).

להימנעות מרדכי מלהשתחוות להמן ולרוגזו של המן עליו (ראה למושל בבלי מגילה טו, ע"א וע"ב). נראה שאין בסיס לפירוש זה בכתובים, ועל כן לא נוכל להתדיין אתו.²² גישה לאומית – מבליטה את ההדגשה של שייכות המן לעמלק כצאצא של אגג, שליט עמלק בימי שאול המלך ("המן בן המדתא האגגי", ג, א), ורואה בסירוב מרדכי לתת להמן את הכבוד הנדרש המשך לאיבה הנמשכת בין ישראל לבין עמלק.²³ בהקשר זה כדאי להזכיר גם את הטענה של המדרש שמרדכי כאיש ימיני הולך כאן בעקבות אבי שבטו, בנימין, שלא השתחוה לעשו, כי אז טרם נולד.²⁴ כפי שציינו, עין מוקיף במגילה מראה שהמגילה הייתה מודעת לבעיה הנדונה והתייחסה אליה בצורה ברורה. לאור ברור הכתובים נראה שסירוב מרדכי להשתחוות להמן הוא עניין אמוני:

א. במגילה מודגש שאחשורוש ציווה "לכרוע ולהשתחוות" לפני המן. הביטוי הכפול "לכרוע ולהשתחוות" מופיע ביחידה הספרותית שלוש פעמים, והוא מהווה "מילת מפתח" להבנת הקטע כולו (ג, א-ז). יש לזכור שביטוי כפול זה מופיע בכל התנ"ך כולו רק בקשר לעבודת ה' (או לעבודה זרה), וזאת בניגוד לפועל "להשתחוות" שהוא כללי ונותן ביטוי גם לכבוד הניתן לבני אדם.²⁵

ב. מרדכי עצמו מסביר את סירובו בכך שהוא יהודי, ועל כן רוצה המן להשמיד את כל היהודים, עם מרדכי (ג, ז). כך גם בהמשך, בפנייתו לאחשורוש, המן מדגיש את הסיבה האמונית לסירוב מרדכי, שהרי הוא שייך לאותם אנשים ש"דתיים (=חוקיים) שנות מכל עם" (ג, ח). מכאן ברור שלדעת כותב המגילה הסירוב של מרדכי להשתחוות להמן נובע מאמונתו כיהודי. אך יש ראיות ספרותיות נוספות במגילת אסתר המוכיחות כיוון זה מצד בעל המגילה.

ג. בספר דניאל, שעולמו קרוב לעולמם של מרדכי ואסתר, מתואר מצב דומה לזה הנזכר במגילת אסתר:

ענו ואמרין לנבוכדנצר מלכא: מלכא לעלמין חיי:

אנת מלכא שמת טעם די כל-אנש די-ישמע קל קרנא משרקיתא קיתרם שבכא פסנתרין וסיפניה וכל זני זמרא יפל ויסגד לצלם דהבא: ומן-די-לא יפל ויסגד יתרמא לנואתון נורא קרתא (דניאל ג, ט).

(ענו ואמרו לנבוכדנצר המלך: המלך יחיה לעולם, אתה המלך נתת צו כי כל איש אשר

22 לעניין זה מתייחס גם התרגום: "די להמן לא הוה סגיד על דהוה עבדיה דאיובן ליה בטולמת לחם" (כי להמן לא היה משתחוה מפני שהיה עבדו שנמכר לו בכיכר לחם).

23 כך, למשל, H. Bardke, *KAT, Das Buch Esther*, Gütersloh 1963, p. 316, וכך מפרש גם מור: "Mordechai simply would not bow down to a descendant of Agag of the Amalekites" C.A. Moore, *Esther – The Anchor Bible*, New York 1971, p. 37 פשוט לא ישתחוה לאחד הצאצאים של אגג מהעמלקים).

24 ראה, למשל, בתרגום השני למגילה ג, ג ובמדרש פנים אחרות נוסח ב, ג.

25 וכן ב"עלינו לשבח" נחרט העניין בתודעה היהודית.

ישמע קול קרן, חליל, נבל, שלישי, פסנתר וסיפניה וכל מיני זמר ייפול וישתחוה לצלם הזהב. ומי אשר לא ייפול וישתחוה – יושלך אל תוך כבשן האש היוקדת).

יש אמנם פירושים שונים לגבי טיב הצו הניתן בימי נבוכדנצר²⁶ – אך ההקבלה למגילת אסתר בולטת לעין: בשני המקרים מתוארת מסירות נפש של אנשי חצר (חנניה, מישאל ועזריה – מרדכי) שסירבו להשתחוות לעבודה זרה.

ד. מפתיעה וגם משמעותית במיוחד היא ההקבלה בין תיאור המצב שבו עמד יוסף ביחסו לפיתויי אשת פוטיפר לבין תיאור המצב שבו עמד מרדכי ביחס לצו המלכותי להשתחוות לפני המן:

ויהי כדברה אל יוסף יום יום	ויהי באמרם (/כאמרם?) אליו יום ויום
ולא שמע אליה (בראשית לט, י)	ולא שמע אליהם (אסתר ג, ד)

אין ספק שהפסוק בספר בראשית שימש בסיס לתיאור במגילת אסתר. בשני המקרים מדובר על יהודי שעמד בפני ניסיון קשה – ולא רק פעם אחת אלא יום-יום. כדי שירגיש מחויבות לעשות כן חייב היהודי לחוש שמדובר בעניין עקרוני שעליו חל הכלל "יהרג ואל יעבור". וכמו שמדובר בסיפור יוסף על איסור אשת איש, כך – מסתבר – מדובר במגילה על איסור עבודה זרה. לאור כל זאת נראה מתוך המגילה שמרדכי נמנע מלהשתחוות להמן מתוך רצון עז לא לעבור על אחת מהמצוות שעליהן נאמר "יהרג ואל יעבור".

ואם נשאל מה עם כל היהודים האחרים – האם גם הם לא השתחוו?! ואם אכן סברו שיש לתת את הכבוד הנדרש – למה שתקו נוכח סירובו של מרדכי?! אולי הסיבה לכך היא שרק מרדכי היה בתפקיד בחצר המלך ("ומרדכי יושב בשער המלך"), ועל כן רק לידו עבר המן מדי יום ביומו. כבר המדרשים – בדרכם הציורית – אמרו שסירוב מרדכי לכרוע ולהשתחוות קשור לעבודה זרה. כך תירצו חז"ל את מעשה מרדכי:

וכי קנתרן היה ועובר על גזרת המלך?! אלא כשצויה אחשורוש להשתחוות להמן חקק עבודה זרה על לבו ונתכוון כדי שישתחוו לעבודה זרה (אסתר רבה ו, ב).

מה שנראה כאמירה בעלמא של המדרש מקבל חיזוק ברור מהכתובים עצמם. בדרכים שונות הם מגלים לנו שסיבות אמוניות קבעו את התנהלותו של מרדכי בעניין ההשתחויה להמן.²⁷

* * *

את הדיון בסירוב מרדכי להשתחוות להמן נסיים בסיפור היסטורי-עכשווי שבו גם אחד ממנהיגי ישראל בזמן החדש סירב לתת את הכבוד הנדרש ללא-יהודי בעל מעמד בכיר. הדבר קרה במפגש של ב"ז הרצל עם האפיפיור ב-1904 ברומא. הרצל הגיע לוותיקן, מקום מושבו של האפיפיור,

26 ראה מאמרו של הרב יעקב מרדכי, "ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה", א' בזק (עורך), הדסה היא אסתר, אלון שבות תשנ"ז, עמ' 151–170.

27 בקשר לכך מן הראוי לציין שביקרמן מפנה את תשומת לבנו לעובדה שבתרגום השבעים "Lysinachus let Mordechai say in his prayer that he refuses to bow down to any but God", E. Bickerman, *Four Strange Books of the Bible*, p. 221 (לעיל, הערה 9; לזימוכוס מביא את דברי מרדכי בתפילתו שהוא מסרב להשתחוות אלא להקב"ה לבדו).

כדי לזכות בתמיכתו בהקמת מדינה יהודית בפלשתינה. הרצל כתב ביומנו שהאפיפיור קיבל אותו בעמידה והושיט ידו. אך הרצל לא נשק אותה כפי שהיה מקובל: "אני מאמין שזה קלקל את הסיכויים שלי אצלו מפני שכל אחד המבקר אותו נופל על ברכיו או לפחות מנשק ידו. נשיקת יד זו הדאיגה אותי מאוד ושמחתי שהעניין הסתיים".

הרצל לא נתן סיבה לסירובו – אך מסתבר שבתחושה פנימית הרגיש ששייכותו לעם היהודי שתמיד לחם על אמונתו הייחודית אינה מאפשרת לו להעניק כבוד יתר לראש הכנסייה הקתולית. אף שבכך פגע אנושות בסיכוי לקבל מהאפיפיור תמיכה ברעיונותיו הציוניים, שלמענם לחם בכל עוז, הוא נמנע מלנשק את ידו של האפיפיור ונשאר נאמן לאמונת עמו.²⁸

תקיפות יתר בסוף מגילת אסתר

כל הקורא את מגילת אסתר מופתע בחלקו האחרון של הספר מתקיפותה היתרה של אסתר. הודות למאמציה ומסירותה הצליחה אסתר להפוך את י"ג אדר (תענית אסתר) מאבל לשמחה ומיום גזרה ליום ניצחון. וכך אומר לה המלך אחשוורוש:

ויאמר המלך לאסתר המלכה בשושן הבירה הרגו היהודים ואבד חמש מאות איש ואת עשרת בני-המן בשאר מדינות המלך מה עשו ומה-שאלתך וינתן לך ומה בקשתך עוד ותעש (ט, יב).

כשרוחו טובה עליו המלך שואל את אסתר אם יש לה בקשות נוספות, ולמרבה הפלא אסתר מגיבה בחיוב ומבקשת שני דברים:

ותאמר אסתר אם-על-המלך טוב ינתן גם מחר ליהודים אשר בשושן לעשות כדת היום ואת עשרת בני-המן יתלו על-העץ (ט, יד).

ואנחנו תמהים: לפי המסופר במגילה נהרגו בשושן הבירה כבר 500 איש – וכפי שמסופר בהמשך (ט, טז) נהרגו באותו יום בערי הפרוזות 75,000 איש (בתרגום השבעים 15,000 – מספרים טיפולוגיים!) וכל בני המן. והנה במקום לברך על הסיום המוצלח של המלחמה אסתר מבקשת המשך המלחמה בשושן ותליית בני המן (שכבר מתו!).

חלק מהמפרשים שאינם בני ברית – ושהמגילה ה"לאומית" לא הייתה קרובה ללבם – קובעים

"In 1904 Theodore Herzl visited Pope Pius X at the Vatican, hoping to solicit his support for a Jewish state in Palestine. 'He received me standing and held out his hand, which I did not kiss', Herzl later wrote in his diary. 'I believe that this spoiled my chance with him', he added, 'for everyone who visits him kneels and at least kisses his hand. This hand kiss had worried me a great deal and I was glad when it was out of the way'. Like Mordecai, Herzl did not give a reason for his rude negative consequences", E. Horowitz, *Reckless Rites*, Princeton 2006, p. 79

(בשנת 1904 ביקר הרצל את האפיפיור פיוס X ברומא בתקווה לגייס את תמיכתו במדינה יהודית בפלשתינה. "הוא קיבל אותי בעמידה והושיט לי את היד, אשר אותה לא נישקתי", כתב הרצל מאוחר יותר ביומנו. "אני מאמין שזה קלקל את הסיכויים שלי אצלו", הוא הוסיף, "כי כל המבקר אצל האפיפיור כורע ברכ או לפחות מנשק את ידו. נושא זה של נשיקת היד העסיק אותי הרבה ואני שמחתי כשהעניין נגמר". כמו מרדכי, הרצל לא הסביר את סירובו הלא מנומס וגם לא הצטער עליו על אף התוצאות השליליות).

שאינן לבקשות אסתר כל הצדקה פרט לרצון לנקמה. כך כתוב בסדרה המחקרית למגילת אסתר
:ICC

For this horrible request no justification can be found. A second massacre was in no sense an act of self defence, since the power of the enemies of the Jews has already been broken by the events of the thirteens of Adar. This shows a malignant spirit of revenge...

ובקשר לבני המן שאותם ביקשה אסתר לתלות הוא כותב:

The vengeance of Ester pursues them even after they are dead.²⁹

(לדרישה הנוראה [של אסתר] אין הצדקה. הטבח השני לא היה בשום אופן פעולה של הגנה עצמית, אחרי שהכוח של אויבי היהודים נשבר כבר באירועי י"ג באדר. העניין מראה על גישה זדונית של נקמה... ונקמת אסתר רודפת את בני המן אפילו אחר מותם).
אחרים, שגם הם אינם מבינים את בקשותיה של אסתר, מניחים שהיה צורך לספר על יום נוסף כדי להסביר את העובדה שפורים נמשך יומיים:

Wir moechten meinen: der wahre Grund ist ein aetiologischer-literarischer. Der juedische Verfasser will einen zu seinen Lebzeiten bestehenden Brauch erklaren und begrunden: warum naemlich die juedischen Landbewohner das Purimfest am 14. Adar und die Juden in Susan es am 15. Adar feiern.³⁰

(הסיבה האמיתית היא אטיולוגית-ספרותית. המחבר היהודי רוצה להסביר נוהג קיים: למה יהודי הפרזות חוגגים את פורים ב"ד ואילו תושבי שושן בט"ו באדר).
אחרים מפרשים את בקשותיה של אסתר בצורה זו או אחרת כרצון להשמיד את אויבי היהודים שהיו עוד פעילים, בעיקר בשושן הברה.

לנו נראה שהמגילה עצמה הייתה מודעת לתמיהה על התנהגות אסתר, וקריאה צמודה של הטקסט תגלה לנו איך – לפי המגילה – יש להסביר את מהלכיה של אסתר המלכה.

א. המגילה מתארת את כל השלבים שהביאו לאיגרת המלך המתירה ליהודים "להשמיד ולהרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אתם..." (ח, יא).

המגילה מתארת איך "נולדה" האיגרת הזאת, ומדגישה שהיא מבוססת על הגזרה של המן שאושרה על ידי טבעת המלך. באיגרת זו – שנכתבה לאחר דברי העלילה שהמן אמר נגד היהודים (ג, ח) ואחרי שהבטיח למלך עשרת אלפים כיכר כסף (ג, ט) – הותר דמם של היהודים:

להשמיד, להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן, טף ונשים ביום אחד – בשלושה עשר לחודש שנים עשר הוא חדש אדר ושללם לבוז (ג, יג).

B. Patton, *ICC, Esther*, p. 287 29 (לעיל, הערה 3).

Dommershausen, *Die Estherrolle*, p. 119 30 (לעיל, הערה 16).

בשלב מאוחר יותר, לאור ההסברים של אסתר, המלך מבין שטעה בשעה שנתן להמן לחתום בשמו על הגזרה נגד היהודים. ברם, מערכת החוקים בפרס ומדי לא אפשרה אפילו למלך לבטל חוק שיצא מטעמו (כעין חוק קונסטיטוציוני):

...כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב (ח, ה).

הפתרון היחיד להציל את היהודים היה לנטרל את הגזרה הראשונה על ידי צו מלכותי נוסף שלמעשה (אם כי לא להלכה) יבטל את האיגרת הראשונה.

משום כך, האיגרת השנייה מנוסחת בדיוק כמו הראשונה (ולאותו תאריך!) – אלא שהפעם היא מכוונת נגד אויבי היהודים:

...להשמיד ולהרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אתם טף ונשים ושללם לבוז (ח, יא).

ליהודים הותר ביום הגזרה (י"ג אדר) להשיב מלחמה ולהתקיף את אויביהם שיקומו נגדם. יש להניח שבזכות האיגרת השנייה היה ברור שהשלטון יעזור ליהודים למגר את אויבי העם, ומכאן גם ההדגשה שכעת מרדכי הוא הממונה על בית המן "בלבוש מלכות חור כרפס ותכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בויץ וארגמן" (ח, טו) ו"פחד מרדכי" ו"פחד היהודים" נפל על עמי הארץ (ח, יז; ט, ג).³¹

המגילה מדגישה שהיהודים יכולים רק להתגונן נגד אלה הקמים עליהם, ואין כאן כל היתר של מלחמה באנשי פרס:

להקהל ולעמוד על נפשם להשמיד... את כל חיל עם ומדינה הצרים אתם... להנקם מאיביהם... אשר ישלטו היהודים המה בשנאייהם... לשלח יד במבקשי רעתם... ויכו היהודים בכל איביהם... ויעשו בשנאייהם כרצונם... נקהלו ועמדו על נפשם ונוח מאיביהם והרוג בשנאייהם... כימים אשר נחו בהם היהודים מאיביהם... (ח, יא; ג, ט; א, ב, ה, טז, כב).

המגילה מדגישה שמדובר במלחמת הגנה בלבד.

ב. המגילה מדגישה גם בדרכים רבות שאין זו מלחמה רגילה בין שני אנשים (המן ומרדכי) ובני עמם; מדובר במגילה בהמשך המלחמה האיתנה בין ישראל לעמלק. זוהי מלחמת חרמה מימי יהושע בן נון ואילך, והיא הבסיס למצוות מחיית עמלק (דברים כה, לט). אכן, פסוקים רבים במגילה רומזים למלחמת ישראל עם עמלק בתורה בימי משה/יהושע ובתקופת הנביאים בימי שמואל/שאוּל.

מחבר המגילה מספר ומדגיש בלשון הכתובים שהמאורעות המדוברים אינם מעשה שהיה פעם אחת, אלא הם פרק במלחמה בין ישראל לעמלק ההולכת ונמשכת מדור לדור. יש לכך חשיבות רבה להבנת מהלכיה של אסתר בסוף המגילה. נציין כמה תופעות לשוניות וסגנוניות במגילה המקורות אותה למלחמות עם עמלק.

31 לשון הכתוב המדבר על גדולת מרדכי מזכיר את התיאורים של הממלכתיות המרשימה בפרק א של המגילה: "חור כרפס ותכלת אחוז בחבלי בויץ וארגמן..." (א, 1).

1. לעתים קרובות אין המגילה מסתפקת בציון שם מרדכי אלא מוסיפה לו את התואר "היהודי", דהיינו המייצג את היהודים. כמו כן היא מוסיפה לשם המן את הכינוי "האגגי", דהיינו המייצג את עמלק. מרדכי היהודי שאינו משתחוה להמן מייצג את עם ה'; המן האגגי המבקש להשמיד את עם ישראל הוא נציג עמלק.
2. בפקודתו של המן שנמסרה בשם המלך נאמר: "להשמיד להרג ולאבד את-כל היהודים מנער ועד-זקן טף ונשים ביום אחד..." (ג, יג). כבר המדרש הרגיש שפסוק זה מזכיר את דברי שמואל לשאול בקשר להשמדת עמלק: "וְהַמֵּתָה מְאִישׁ עַד-אִשָּׁה מְעַלְלֵל וְעַד-יוֹנֵק..." (שמואל א טו, ג), ומוסיף שאכן "הקב"ה הקדים לו ממה שעתיד לעשותה" (פסיקתא רבתי פ' יג, נה ע"ב).
3. מצוות מחיית עמלק קיימת לדורות, "מדר דר" (שמות יז, טז), וגם זכר מעשה המגילה הודן במחיית עמלק הלכה למעשה נזכר "בכל דור ודור" (ט, כח). הציווי "זכור את אשר-עשה לך עמלק..." (דברים כה, יז) מוצא ביטוי גם בזכירת ימי הפורים – "והימים האלה נזכרים ונעשים... וזכרם לא-יסוף מזרעם" (ט, כח).
4. הכתוב במגילה מדגיש שמרדכי הוא "...בן קיש איש ימיני" (ב, ה), מצאצאיו של שאול בן קיש איש ימיני (שמואל א ט, א). אך הניגוד ביניהם בולט: שאול, שחמל על עמלק, חייב לוותר על המלוכה, ובמותו שודד אותו נער עמלקי (שמואל ב, א, י). אך מרדכי, שלא חמל על עמלק, נעשה משנה-למלך – ובגללו מת המן האגגי, צורר היהודים. המדרש הרגיש בהקבלה הפוכה ומעניינת זו שבין מעשה שאול וגורלו לבין מעשה מרדכי וגורלו. להקבלות הענייניות שהזכרנו הוא מוסיף חיזוק לשוני: "בלשון הזה ניטלה המלכות מזקינה שאול, דכתיב (שמואל א טו, כח) 'ונתנה לרעך הטוב ממך', ובו בלשון חזרה המלכות לבת-בן-בנו אסתר, שנאמר (א, יט), 'ומלכותה יתן המלך לרעותה הטובה ממנה'" (מדרש אבא גוריון סוף פ"א).
5. אך הראיה העיקרית לכך שמחבר המגילה רואה במאבק נגד המן המשך המלחמה נגד עמלק (על כל המשתמע מכך) נמצאת דווקא בסוף הספר המתאר את מלחמת היהודים בי"ג אדר נגד מבקשי רעתם. אף שיהודים יכלו לקחת שלל ("ושללם לבויו", ח, יא) מודגש שלוש פעמים – וזה סימן למרכזיותו של הכתוב – "...ובבזה לא שלחו את ידם" (ט, י, טו, טז). בניגוד לשאול בן קיש איש ימיני שאכן התעשר מרכושו של עמלק אף שה' אסר לו זאת (שמואל א טו, יח), הרי צאצאיו מרדכי ואסתר בני קיש איש ימיני מתקנים את חטאו ונמנעים בצורה גלויה ומופגנת מלהתעשר מביזת אוצרותיו.

ג. היום הראשון של המלחמה (י"ג באדר) הביא למפלה של אויבי היהודים בכל אזורי מלכות אחשורוש. אך – כך מסתבר – במעוזו של המן ונאמניו היו כנראה עוד קנים קשים של התנגדות

ומגמות להמשך הפעילות המלחמתית נגד היהודים. ומכאן ששם – ורק שם – היה צורך להילחם עוד יום על מנת להרוס את התשתית הצבאית שלהם ולסיים את המלחמה בצורה ראויה.³² הסבר דומה חל גם על תליית עשרת בני המן. בימים ההם היה מקובל בסוף המלחמה לתלות את ראשי העם שנוצח כדי להכריז בזאת ברבים שהמלחמה הסתיימה. כך נהגו, למשל, בימי יהושע (יהושע ה, כט; ט, כו וכז).

נוהג זה היה מקובל גם בין העמים (לפי הרודוט 3, 125; 6, 30; 7, 238).³³ לפי צו התורה אסור להלין מת, ומכאן שגם התלייה הפומבית הייתה קצרה. אך אין ספק שבעקבות תליית ראשי העם נגוזו התקוות של המנוצחים שהמנהיג עוד יפתיע וישוב לתפקידו. להבנת העניין נביא סיפור אישי: זכורני מימי ילדותי שעם סיום מלחמת העולם השנייה סיפר לנו אבינו ז"ל בהתרגשות שהמלחמה הנוראה הסתיימה, אך הוא הוסיף בדאגה שגופתו של היטלר טרם נמצאה – וחשוב מאוד שימצאה, כדי שהציבור הגדול שמאמין ב"פירר" יוכל אחת ולתמיד לסגור את הפרק העצוב של ההיסטוריה הקשור בו.

* * *

מהלכיה של אסתר בסוף המגילה, ובעיקר בקשתה ליום מלחמה נוסף ולתליית בני המן, נראים לנו תמוהים ואף אכזריים. נראה שעיון מדויק בכתוב לפרטיו (ה-text) והתחשבות מרבית בכללי ההקשר (ה-context) מראים לנו שמחבר המגילה מנסה לתאר לנו את הנסיבות שבהן פעלה אסתר ולהציג בפנינו את השיקולים שהיוו בסים להכרעותיה. נראה שהמגילה מסכמת את מהלכיה של אסתר ומרדכי להצלת היהודים תוך הדגשה שהם הביאו – על אף אופיים המלחמתי – לתקופה של הבנה ושלווה. באגרת השנייה שכתבה אסתר עם מרדכי מודגש שמדובר בדברי שלום ואמת (נט, ל), ובסיכום כתוב שמרדכי היה רצוי לאחיו הרבים ("רב אחיו", והשווה ה, יא: "רב בניו" – בניו הרבים), "דרש טוב לעמו ודבר שלום לכל זרעו" (י, ג).

סיכום

העלינו שלוש בעיות מרכזיות במגילת אסתר. ניסינו להוכיח שמחבר המגילה היה מודע לבעיות אלו ושניתן – תוך עיון מדויק בכתובים – להבין איך התייחס לשאלות שהצגנו. שלוש הבעיות

32 המלבי"ם מנסח גישה זו בפירושו למגילה ט, יג: "ובקשה אסתר שיתן רשות להרוג ביום י"ד האויבים שנשארו בשושן העיר גם לתלות עשרת בני המן להפיל אימה ופחד כדי שלא יוסיפו להזיד על ישראל". גם במחקר יש קולות המעלים אפשרות לפירוש זה. כך למשל מור: "If after the thirteenth however there were still in Susan pockets of resistance looking forward to a second round with the Jews, then Esther's request would be realistic and necessary and the exposure and desecration of Haman's sons could be understood as deterrent (cf. 1 Sam 31, 10; Herodotus III, 125; VI, 30; VII, 238)"; Moore, *Esther – The Anchor Bible*, p. 91 (לעיל, הערה 23; אמנם אם אחרי השלושה-עשר באדר יש בשושן עדיין קני התנגדות השואפים לסיבוב נוסף עם היהודים, כי אז בקשת אסתר מעשית ונחוצה – והחשיפה וההשפלה של בני המן היא מעשה של הרתעה).

33 Bardke, *KAT, Das Buch Esther*, p. 387 (לעיל, הערה 23).

שהזכרנו עלו שוב ושוב על שולחן הדיונים הפרשניים וזכו במשך הדורות להתייחסויות שונות – דור דור, פרשניו ודורשיו.
במאמרנו היה לנו חשוב להבהיר שמחבר המגילה – בניגוד לדעתם של מפרשים רבים – לא "דילג" על נושאים מורכבים ובעייתיים שבסיפור אלא תיאר אותם בשלמותם תוך נתינת מענה ברור לתמיהות שהצגנו בדרכו הספרותית-ייחודית.³⁴

34 רשימה מלאה של כל הפירושים, המחקרים והעיונים למגילת אסתר פורסמה לפני שנים אחדות ע"י E. Lubetzki and M. Lubetzki, *The Book of Esther – A Classified Bibliography*, Sheffield 2008 (268 pages) ועל ידי י' גרוסמן, אסתר מגילת סתרים, ירושלים תשע"ג.